

Kr 30,00

NR. 1 1995
36. ÅRGANG

SPRÅKLIG SAMLING

GITT UT AV

LANDSLAGET
FOR
SPRÅKLIG
SAMLING

TEMA: Knud Knudsen (1812-1895)

SPRÅKLIG SAMLING

Redaksjon: Arne Torp (ansv.),
Helge Gundersen, Pål Styrk
Hansen, André Karlsen og
Harald Støren

Bladpengar: 110,- pr. år.

Adressa til laget og bladet:

Postboks 636 Sentrum, 0106 Oslo

Postgiro 0803 5163787

Utgitt av:

LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Leiar: Helge Gundersen
Svalev. 4
1182 Oslo

Medlemspengar (inkluderer bladpengar):

Kr. 125,- pr. år;

for skoleelevar, studentar og pensjonistar:

Kr. 75,- pr. år.

Redaksjonelt

4. mars i år var det hundre år sia Knud Knudsen døde. Neste år er det tilsvarende jubileum for Ivar Aasen. Disse to mennene, som har betydd så mye for skriftspråksutviklinga her i landet, ble dessuten nøyaktig like gamle, men Knudsen var altså født et år før Aasen.

Knudsen var altså «på banen» før Aasen i reint fysisk forstand, og faktisk også når det gjaldt målstrevet var Knudsen vel så tidlig ute. Men fordi Aasens revolusjonære landsmålsprosjekt var mer «sensasjonelt» enn Knudsens reformistiske fornorskingslinje, står nok Aasen for mange som en langt mer betydelig og markant skikkelse i norsk språkhistorie enn Knudsen.

For oss i *Språklig samling* er det imidlertid vel så stor grunn til å feire Knudsen som Aasen, for er det noen som fortjener betegnelsen samnorskideens far, så må det vel være Knud Knudsen, som alt i 1850 — før Aasen hadde lansert landsmålet — hevdet at hans og Aasens målstrev bare var forskjellige «hvad Udgangspunktet og den første Strækning angaar».

Redaktøren av dette bladet har også en mer personlig grunn til å feire Knudsen, eller *Knut Hesthagen*, som han sjøl forteller de kalte han i heimbygda. Våre barndomsheimer ligger nemlig bare en kilometer fra hverandre,

og i oppveksten var jeg ofte hos mine leikekamerater på den gamle husmannsplassen Hesthagen, der Knudsen vokste opp. Jeg har til og med vært gjest i det beskjedne huset der han vokste opp mens det ennå stod i Hesthagen — det ble revet først i 1950-åra og seinere satt opp igjen på Aust-Agder-museet i Arendal. På side 4 nedafor er det gjengitt et maleri som viser Hesthagen mens det gamle huset ennå stod der.

Den følgende artikkelen bærer nok derfor til en viss grad preg av å være skrevet av en person med samme lokale tilknytning som Knudsen. Dette skyldes delvis også at en vesentlig del av den har stått på trykk tidligere, nemlig i *Dengang på våre kanter 1994*, som er årboka til *Historielaget for Dypvåg, Holt og Tvedestrand*. En del av det biografiske stoffet om Knudsens ungdom har jeg for øvrig fått lov til å hente fra en annen artikkel i det samme skriftet, skrevet av redaktøren for årboka, Øyvind Bjorvatn.

Det er ei stor ære og glede for meg som gammel sambygding av Knud Knudsen og ansvarlig redaktør for et blad som bør føle et spesielt ansvar for å føre Knudsens arbeid videre å kunne presentere et temanummer om han ved dette hundreårsminnet. Han er vel verdt det.

Styret i LSS 1994-95

Sentralstyret

Helge Gundersen, leder
Pål Styrk Hansen, nestleder
André Karlsen, sekretær
Eric Papazian, kasserer
Harald Støren, styremedlem
Ivar Hundvin, styremedlem
Ruth Vatvedt Fjeld, styremedlem
Arne Torp, varamedlem
Thomas Hoel, varamedlem
Torun Gulliksen, varamedlem

Landsstyret

Magne Aksnes
Gulbrand Alhaug
Einar Flydal
Arne Kjell Foldvik
Ernst Håkon Jahr
Svein Lie
Åshild Rykkja
Helge Sandøy
Knut Western
Geirr Wiggen

Varamedlemmer til landsstyret

Rolf Theil Endresen
Johs. Fosså
Anne-Ma Grønlie
Eskil Hanssen
Thomas Refsdal
Thore A. Roksvold
Egil Røssaak
Rakel Sewerthin
Jon Vidar
Lars S. Vikør

Redaktør: Arne Torp

Revisor: Johs. Fosså

4. mars i år var det som nevnt hundre år sia Knud Knudsen døde. Bortsett fra en kronikk av professor Finn-Erik Vinje i Aftenposten den 3. mars (mer om den seinere) har dette hundreårsjubileet hittil gått hen nokså upåakta. Det blir nok atskillig mer blest omkring det tilsvarende jubileet for Ivar Aasen i 1996.

Denne artikkelen skal sjølsagt handle om Knudsen. Men for å sette han i et slags perspektiv vil jeg av og til trekke noen sammenligninger mellom Aasen og Knudsen, ettersom de fleste antagelig kjenner den første av disse to best. Dessuten trer visse sider ved Knudsens arbeid klarere fram nettopp når en sammenligner han med Aasen.

Knudsen var gjennom hele livet en utprega polemiker og stridsmann. Om jeg skulle komme til å skli litt ut i polemikk her og der i det som følger, så kan jeg jo da unnskyldte meg med at nettopp dette også var noe av det som karakteriserte han jeg skal skrive om.

Parhestene og motpolene Aasen og Knudsen

Mange ser nok på Aasen og Knudsen som en slags motpoler, og det er for så vidt ikke urimelig, ettersom de valgte hver sin vei i arbeidet for å skape et eget norsk skriftspråk. Men sannelig hadde de mange likhetspunkter også.

For det første levde de praktisk talt helt samtidig (Knudsen 1812-1895, Aasen 1813-1896). For det andre gikk begge gjennom livet som ungarer — Aasen sukka riktignok av og til over «det einlege standet», men gjorde visstnok aldri noe alvorlig forsøk på å komme ut av det; derimot kjenner jeg ikke til at Knudsen noen gang skal ha beklaga seg over ungarstilværelsen. For det tredje var de begge to av bondeætt — at Aasen var bondegutt og Knudsen sønn av en husmann, spiller i den sammenhengen lita rolle — med de små gårdene som dominerte på Agder, var det også mye mindre avstand mellom husmenn og sjøleiene bønder her enn f.eks. på Østlandet. Derimot var det over alt en enorm avstand mellom bondestanden og overklassa — de såkalte kondisjonerte — som på 1800-tallet fremdeles

hadde praktisk talt enerett på høyere utdanning. Riktignok var det bare Knudsen som hadde studert ved universitetet, men i praksis var de sjølsagt i sitt voksne liv begge to i utprega grad det vi i dag kaller intellektuelle, noe som var bortimot uhørt blant folk av deres klasse den gangen. Dette sier ikke så lite om åndsevnene deres, som for begges vedkommende må ha vært langt utenom det vanlige.

Så langt likhetene — nå til forskjellene. Bortsett fra å skrive noen få artikler på slutten av 1850-tallet der han forsvarte det nye skriftspråket han hadde skapt noen år før, gjorde Aasen lite eller ingenting aktivt for å overtale folk til å ta landsmålet i bruk — han holdt seg stort sett til sitt vitenskapelige arbeid — og til diktning. Knudsen kjempa derimot hele livet for ideene sine i utallige skrifter. Han var en utprega stridsmann. Sjøl om han nok ofte kunne bli nedfor og bitter av all motgangen han fikk føle, så gav han ikke opp. Som vi skal se seinere, har også utviklinga fram til vår tid på svært mange punkter gitt Knudsen rett, ikke minst der han møtte mest motbør i samtida.

Knudsens liv og verk

- 1812 Født i Holt ved Tvedestrand
- 1840 Cand.philol. ved Universitetet i Christiania
- 1845 «Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog»
- 1846 Adjunkt ved Christiania Katedralskole
- 1850 «Om Norskhet i vor Tale og Skrift»
- 1852 Overlærer (dvs. lektor) ved Christiania Katedralskole
- 1852-56 Språkkonsulent ved Den norske dramatiske Skole, fra 1854 Det norske Theater
- 1856 *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*
- 1857 *Lærebog i dansk-norsk Sproglære*
- 1864 *Modersmaalet som Skolefag*
- 1866 *Om tilnærmelse mellem Norsk, Dansk og Svensk*
- 1867 *Det norske målstrev*
- 1869 Deltaker på det nordiske rettskrivningsmøtet i Stockholm
- 1876 *Den landsgyldige norske uttale*
- 1881 *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*
- 1882-85 *Norsk blandkorn 1-3*
- 1884 *Latinskole uten latin*
- 1886 *Hvem skal vinne?*
- 1887 *Kortfattet redegjørelse for det dansk-norske målstrev*
- 1894 *Norsk målvækst, fra 1852 å regne*
- 1895 Knudsen dør 4. mars

Kilde: Torp & Vikør: *Hovuddrag i norsk språkhistorie* Oslo 1993

Knud Knudsens barndomshjem, husmannsplassen Hesthagen. Fra *Dengang på våre kanter* 1994.

Litt om Knudsens oppvekstmiljø og ungdomsår

Knud Knudsen ble født på husmannsplassen Hesthagen under Holt prestegård i Aust-Agder 6. januar 1812. Foreldrene hans var begge av bondeslekt, men hadde «sun- ket ned» i husmannsstanden, som så mange andre på den tida — det var ikke gårder nok til alle. For øvrig var som sagt ikke avstanden så stor mellom bønder og husmenn i denne delen av landet. Likevel sleit husmannsgutten Knud Knudsen med mindreverdigheitskomplekser i oppveksten. I sine *Livsminner*, som han skreiv som eldre mann, men som ikke ble utgitt før i 1937, har han fortalt om hvordan han kunne sitte oppe på et lite fjell ovafor husene i Hesthagen og se bort på gårdmannsungene som leikte på de nærmeste gårdene noen hundre meter unna. Som husmannsgutt følte han at han hørte heime i en annen verden. Lettere ble det ikke av at faren hadde diverse gammel- dagse ideer om bl.a. påkledning og hårfasong, som gjorde at sønnen ofte gikk lange omveier for å sleppe å møte folk. Disse spesielle forholda i oppveksten kan nok ha gjort sitt til at Knudsen kom til å forbli litt av en einstøing hele livet.

Foruten å drive husmannsplassen praktiserte faren også som omgangsskolelærer. Dessuten dreiv han «privatsko- le» heime i Hesthagen, bla. for eldre ungdommer som hadde problemer med å «sleppe fram for presten» — de kunne være helt oppimot 30 år gamle, forteller Knudsen i *Livsminner*.

Helt fra han var fire fulgte lille Knud med i farens undervisning, og alt som tolvåring ble han sjøl huslærer for to bondegutter på en gård lenger nord i bygda. Seksten år gammel ble han tilsatt som omgangsskolelærer, og alt nå hadde han bestemt seg for å gå skoleveien. Han la til side alt han kunne av årslønna på 30 spesiedaler, og så snart han hadde ei fristund, satt han bøydd over sine egne studiebøker.

I 1830 tok han lærerprøva hos prost Schanche i Risør. I vitnemålet skreiv prosten bl.a.:

Jeg har examineret et ungt Mandskab Knud Knudsen Holts- eie af Holts Sogn, og fundet ham saa udmærket duelig i enhver Deel, som udfordres til at forestaae Skoleholder-Ombudet, at jeg ikke venter at faae et lignende Subject til Prøve; da han tillige er meget videnskabeligen dannet, var det at ønske, at ham maatte skjænkes Anledning til videre Forfremmelse — han er bestemt nu at være Lærer i Holts Sogns 2den Skolecirkel — han er 18 Aar gammel.

Østerisør 2 Mai 1830

Schanche

Provst i Østre Nedenæs Provstie

Men han var ikke lenge lærer i Holt, for alt i 1831 ble han elev ved Arendals Real- og Middelskole, der han tok eksamen etter bare 15 måneder, også her med beste karakter. Så gikk turen til Kristiania, der han først tok examen

artium og deretter i 1840 filologisk embetseksamen. Først ble han adjunkt i Drammen og fra 1846 i Kristiania ved Katedralskolen, der han ble overlærer, dvs. lektor fra 1852 og ble i denne stilling fram til pensjonsalderen.

At en husmannsgutt tok universitetsutdanning, var sjølsagt noe nærmest uhørt den gangen, og heller ikke Knud Knudsen hadde nådd så langt uten økonomisk hjelp fra forskjellig hold. Jacob Aall, eieren av Nes jernverk i Holt og dessuten kjent både som eidsvollsmann og oversetter av Snorres kongesagaer, var blant dem som var med og støtta han. Likevel er det klart at uten et lysende intellekt og en ubendig viljestyrke ville han aldri kommet noen vei. Både Aasen og Knudsen hadde gode hjelpere, men også helt spesielle personlige forutsetninger for å utføre nett- opp de oppgavene de hadde satt seg fore å løse.

Stridsmannen Knud Knudsen

Knudsen var aktiv på flere fronter, men jeg trur likevel det er mulig å se en klar sammenheng mellom de forskjellige sakene han var opptatt av. Djupest sett var det antagelig fedrelandskjærlighet og et ønske om å gi alminnelige folk del i kultur og opplysning som var drivkrafta hos han. Dette var sjølsagt ikke spesielt originalt blant intellektuelle på 1800-tallet — nøyaktig det samme kunne uten tvil sies om mange andre kjente kulturpersonligheter. Derimot var det ingen som prøvde å sette et slikt program ut i livet ved å konsentrere innsatsen om akkurat de feltene som Knudsen gjorde.

Målstreveren

Sin innsats som språkreformator er nok det han blir huska mest for. Alt i 1845 skreiv han en artikkel i Studenter- samfundets tidsskrift *Nor*, med tittelen: «Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog». Knudsen var tilhenger av den danske språkmannen Rasmus Rask, som mente at rettskrivinga burde være såkalt *ortofon*, det vil si at en skulle rette skriftspråket etter talen, slik at avstanden mellom skrift og tale ble minst mulig, altså skrive f.eks. *karakter* og *filosof* i stedet for *Characteer* og *Philosoph*, slik en gjorde før 1863 — da ble den «moderne» skrivemåten av bl.a. disse orda innført — ikke minst på grunn av Knudsens innsats. Men å være ortofonist i Norge måtte nødvendigvis bli noe annet enn i Danmark, for i Norge skyldtes avstanden mellom skrift og tale for en stor del det at skriftspråket vårt var dansk. Dette gjaldt f.eks. de såkalte bløte konsonantene, som Knudsen kjempa mot hele livet: I skriftspråket hette det *pibe*, *bide* og *bage*, i uttalen (bortsett fra på den bekjente «bløde kyststriben») var det *pipe*, *bite* og *bake*. Dermed hadde Knudsen dobbelt grunn til å være ortofonist — dersom skriftspråket ble mer *lydrett*, ble det samtidig mer *norsk*.

Målrenseren

Men Knudsen kjempa ikke bare for at språket skulle bli mer lydrett i *skrivemåten* — han ville også ha heimlige ord i skriftspråket. Dette gav seg utslag i en livslang kamp mot fremmedord av alle slag. Han mente sjølve orda var vel så viktige som skrivemåten. Høydepunktet i denne kampen var ei stor ordbok han gav ut i 1881, *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*. Når en ser på resultatet i ettertid, er nok likevel kampen mot fremmedorda den delen av Knudsens virke som har satt minst spor etter seg — bortsett fra enkelte gloser som *ordskifte* for *debatt* og (ironisk nok) *bakstrev* for *reaksjon* er det svært få av Knudsens til dels fantasifulle forslag til avløserord som har slått an.

Latinmotstanderen

Derimot opplevde han etter hvert en nærmest fullstendig seier i kampen mot latin og gresk i den såkalte latinskolen, der han sjøl hadde sitt virke. Som rimelig var, gjorde han seg riktignok til å begynne med mektig upopulær blant kollegene sine med slike synspunkter, og på et lærermøte på Katedralskolen i Kristiania sist i 1840-åra måtte han til og med love å ikke skrive mer mot latinen i avisene. Men tida arbeidde for Knudsen på dette feltet, og alt i 1857 opplevde han her sin første seier da den latinske stilen ble avskaffa til studenteksamen. I latinskolens arvtagere, den høyere almen skolen — forresten et navn Knudsen har skapt — fikk latinen etter hvert en nokså beskjeden plass, mens *morsmål med gammel norsk*, som var tittelen på norskfaget den gangen, fikk tilsvarende større. Dette var i fullt samsvar med Knudsens nasjonale program, der nettopp morsmålet skulle være det sentrale faget.

Skandinavisten

Knudsen var imidlertid ingen snever nasjonalist — trangsynt sjåvinisme var fullstendig fremmed for han. Trass i at han kjempa for at vi skulle få et eget skriftspråk i Norge, forskjellig fra det danske, var han samtidig skandinavist, dvs. tilhenger av at de skandinaviske skriftspråk skulle nærme seg hverandre. Dette kan unektelig virke som en sjølmotsigelse, men var det nok likevel ikke. Knudsen så nemlig praktisk og pedagogisk på spørsmålet: Som pedagog så han klart fordelene ved at skrift og tale ikke var altfor ulike. Derfor mente han det ville være en fordel med et eget norsk skriftspråk — noe som jo faktisk ikke eksisterte på denne tida. Men som tilhenger av skandinavisk samarbeid på flest mulig områder så han samtidig fordelene av et mest mulig vidtgående språkfelleskap mellom de tre nabolanda. Det dansk-norske blandingspråket som Knudsen kjempa for, var jo dessuten nærmest et ideelt skandinavisk «mellomspråk», noe f.eks. SAS har oppdaga i vår tid ved å bruke norsk bokmål som et slags samnordisk fellesspråk i en del sammenhenger.

Det var derfor ingen tilfeldighet at Knudsen i 1869 var en av tre norske representanter på et skandinavisk rettskrivingsmøte i Stockholm — en av de to andre var Henrik Ibsen. Ibsen praktiserte for øvrig seinere den «skandinaviske» rettskrivinga som dette møtet anbefalte, noe som viser seg f.eks. i skrivemåten *Gengangere*, ikke *Gjengangere*, som det hette offisielt også i 1881 da dette skuespillet kom ut. Begge skreiv også f.eks. *bål* og *kål*, ikke *Baal* og *Kaal*, som skikken var den gangen, altså små forbokstaver i substantiver og *å* for *aa*.

«Modernisten»

Knudsens praktiske og «internasjonale» orientering viste seg også på et annet felt, nemlig spørsmålet om bokstavtyper, som faktisk var et stridsspørsmål på 1800-tallet. De normale trykkbokstavene den gangen var de såkalte gotiske typene eller fraktur, som foruten i Danmark og Norge først og fremst ble brukt i Tyskland, men lite ellers i Europa. Her var Knudsen «moderne» og gikk inn for de såkalte latinske typene eller antikva, som er de bokstavtypene vi bruker i dag, mens Aasen var konservativ og mente folk var best tjent med de typene de var vant til.

Knudsen som grammatiker

Ovenfor har vi vel nevnt de viktigste kampsakene Knud Knudsen engasjerte seg i. Det ville allikevel gi et ufullstendig bilde av mannen å unnlate å omtale hans innsats som grammatiker. Hans hovedverk her er *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* fra 1856, som året etter kom ut i forenkla form som *Lærebog i dansk-norsk Sproglære*. Knudsen ville også som grammatiker gjerne framstille seg sjøl som litt av en opprører, men ifølge professor Frøydis Hertzberg var han likevel «solid plantet i tysk filosofisk grammatikk og kan neppe sies å ha vært mer eksperimenterende enn mange av sine samtidige». (Hertzberg, F.: «— og denne Videnskab har man kaldet Grammatiken» Oslo 1990 s. 90). Ei lignende vurdering har Bernt Fossestøl:

[...] til tross for at han gjennom sine refleksjoner kan påvise det uholdbare i mange gjengse oppfatninger av grammatiske fenomener, blir han likevel ofte tvunget til å godta tradisjonell forklaring og inndeling likevel. Etter min mening er derfor Knud Knudsen mer av en grammatisk resonnør enn en grammatisk nyskaper.

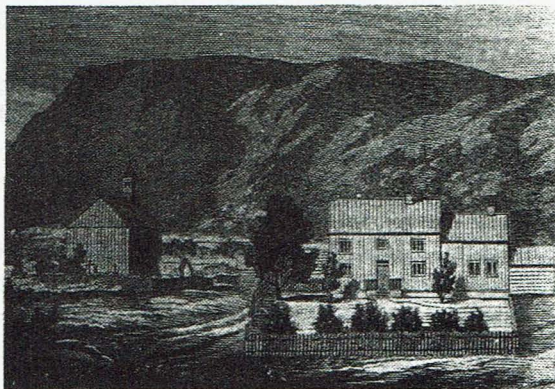
(Fossestøl, B.: *Norske grammatikker på 1800-tallet* Oslo 1988 s. 45-46)

Dette kan muligens virke som ei negativ vurdering av Knudsens arbeid, men det er slett ikke tilfellet; om den langt mer navngjetne Aasens grammatikk sier Fossestøl f.eks. at det ikke finnes noe i den «som peker utover en helt tradisjonell oppfatning av setninger og ledd» (samme verk s. 224). Frøydis Hertzberg forklarer det faktum

Knud Knudsen var i mange år en ivrig fotturist, og hver sommerferie la han ut på lange turer over det meste av Skandinavia. På disse turene gjorde han stadig vekk notater. Omkring 1890 skreiv han ned disse reiseminnene til ei mer sammenhengende framstilling. Fra 1980 har Bymålslaget gitt ut i alt 5 hefter av Knudsens *Reiseminner*, redigert av Bjørn Eithun. Disse heftene dekker perioden fra 1847 til 1878. Det er planlagt ett hefte til, som da vil dekke perioden fram til 1890.

Til høyre er et lite utsnitt fra årgangen 1867, der Knudsen egentlig skal fortelle om et opphold i Valle i Setesdal; jf. opplysningen om lensmannen i Valle, som var verten hans under oppholdet. Men som vi ser, dreier det seg mest om assosiasjoner i tilknytning til presten i bygda, der han også kommer inn på den bitre striden med P.A. Munch, som tydeligvis gikk sterkt inn på Knudsen. Den slags digresjoner er for øvrig typisk for Knudsens stil overhodet, ikke bare i reiseminnene.

I originalmanuset nedenfor ser vi prøve på Knudsens egen håndskrift, ikke akkurat sirlig, kanskje, men likevel grei å lese for den som er vant til eldre skrift. Vi legger også merke til at han har gjort tilføyelser i margin om slikt som han har kommet på seinere. Flere steder i manuset er det massevis av slike tillegg — *vedtegninger*, som Knudsen av og til kaller det.

Valle forrige Kirke og Prestegaard.
Skilling-Magazin 16/9-1865.

mig hadde vært skolelærer. Siden hadde han vært kontorskriver hos fogden Nielsen på Uberg, Vegårshejen, og Nielsen hadde vel hjulpet ham til å bli lensman i Valle. Nu var han slik kar, at han hadde to gårder dær i bygden. Hos ham fant jeg tilfeldigvis præsten Blom, som skjændte på mig, fordi jeg ikke hadde tat in hos ham. (Dette hadde dog ikke kunt falle mig in, da jeg visste, at han var en norsk «norskåtare», en stor målstrævhater. I en fæst i Logen, Kristiania, i 3 eller 4 og 50 hadde han således foreslået en skål imot dem, som vilde inføre «Sprogforvirring» i blant os og for P. A. Munch, som hadde overtaget den påkrævede politimyndighed innen vårt «Sprogsamfund». Jfr. den første målstrid ovenfor ved 1853/54. Men han skal ha fåt skam til tak; for, som en meddeler (Axel Segelke) til mig, ord-la' («uttrykte») sig, næsten hele min «Sprogforening» var tilstede ved fæsten. Lignende fortalte præst Severin Hauge i Holmedal, ved Grimstad. Dengang var næmlig Blom på de kanter. Hauge hadde fortalt ham, at han kjænte mig, og at han var glad over å ha kunnet gjøre noget til, at jeg kom fram. Å, mente Blom, det hadde vært bedre, de hadde kvalt K. i fødselen. Hauge nævnte ham ikke

med mig hadde vært skolelærer. Siden hadde han vært kontorskriver hos fogden Nielsen på Uberg, Vegårshejen, og Nielsen hadde vel hjulpet ham til å bli lensman i Valle. Nu var han slik kar, at han hadde to gårder dær i bygden. Hos ham fant jeg tilfeldigvis præsten Blom, som skjændte på mig, fordi jeg ikke hadde tat in hos ham. (Dette hadde dog ikke kunt falle mig in, da jeg visste, at han var en norsk «norskåtare», en stor målstrævhater. I en fæst i Logen, Kristiania, i 3 eller 4 og 50 hadde han således foreslået en skål imot dem, som vilde inføre «Sprogforvirring» i blant os og for P. A. Munch, som hadde overtaget den påkrævede politimyndighed innen vårt «Sprogsamfund». Men han skal ha fåt fram til tak; for, som en meddeler (Axel Segelke) til mig, ord-la' («uttrykte») sig, næsten hele min «Sprogforening» var tilstede ved fæsten. Lignende fortalte præst Severin Hauge i Holmedal, ved Grimstad. Dengang var nl. Blom på de kanter. Hauge hadde fortalt ham, at han kjænte mig, og at han var glad over å ha kunnet gjøre noget til, at jeg kom fram. Å, mente Blom, det hadde vært bedre, de hadde kvalt K. i fødselen. Hauge nævnte ham

at Aasens grammatikk ikke desto mindre er langt mer kjent enn Knudsens på denne måten:

Når det gjelder Aasen, har man sannsynligvis hatt vanskeligheter med å skille mellom hans grammatiske beskrivelsesmodell — som ikke vakte noen oppmerksomhet — og det arbeidet han gjorde ved å forberede, grunngi og legge fram sitt forslag til ny skriftnormal. Det var selvsagt på dette området Ivar Aasens virkelige innsats lå.

(Hertzberg, F.: «— og denne Videnskab har man kaldet Grammatiken» Oslo 1990 s. 93)

Ettersom Knudsen skildra dansk-norsken, som det fantes diverse grammatiske beskrivelser av fra før, ville altså hans grammatikk virke mindre revolusjonerende enn Aasens når det gjaldt sjølve objektet for beskrivelsen. Når det gjaldt originalitet og sjølstendighet som grammatiker, mener derimot både Fossetøl og Hertzberg at Knudsen var langt mer betydelig enn Aasen.

Ut fra det som er sagt ovenfor, ser vi at interessene hans spente over et vidt felt, uten at en derfor kan påstå at de sprikte i alle slags retninger — der var god sammenheng mellom de enkelte sakene. I det som følger, skal vi likevel konsentrere oss om det som for all ettertid uten tvil vil stå som Knudsens vesentligste innsats, nemlig hans såkalte dansk-norske målstrev.

Knud Knudsens dansk-norske målstrev

Som vi var inne på til å begynne med, har nok de fleste et atskillig klarere bilde av hva Aasen står for i norsk språkhistorie — han skapte som kjent et helt nytt skriftspråk ved å sammenligne de norske dialektene og finne en slags minste fellesnevner. Knudsen skapte derimot ikke noe nytt språk, han valgte i stedet å «flikke» på det skriftspråket vi hadde fra før, nemlig dansken. Det var nok mange både i samtida og seinere som ikke likte Aasens landsmål, men det var tross alt også mange som lot seg begeistre av Aasens storslåtte nyskappingsprosjekt, blant dem historikeren P.A. Munch, som var den udiskutabelt største autoriteten når det gjaldt historie og språk omkring midten av 1800-tallet. Knudsens reformer hadde Munch derimot ingen sans for. Og mens Aasen ble utropt til genial språkforsker som hadde påvist at landets ekte gamle språk fremdeles levde hos den norske bonden, ble Knudsen skjelt ut som «Sprogflikker» og «Maalskrædder». Det er heller ikke så lett å få tak i hva Knudsens store idé bestod i, og hvorfor han valgte å satse akkurat slik som han gjorde. La oss derfor se litt nærmere på akkurat dette.

Nasjon og språk

Utgangspunktet for både Aasen og Knudsen og mange andre som interesserte seg for språk på 1800-tallet var at Norge trengte et eget skriftspråk fordi vi var blitt en egen nasjon i 1814. Uten 1814 hadde knapt noen tenkt seg muligheten av noe slikt. Men nå var altså situasjonen den at

nordmennene satt der i sin lille nasjonalstat med et skriftspråk som viste tydelig for all verden at det opprinnelig var basert på talemålet i det som nå var blitt en annen nasjon, og det var ingen spøk i nasjonalromantikkens tidsalder, da «folkeånden» skulle finne sitt fremste uttrykk gjennom språket. Hvordan skulle den norske folkeånden kunne uttrykke seg gjennom et dansk skriftspråk?

Aasens — og Munchs — idé var da at løsningen var å bryte over tvert, og bygge på «restene» (slik de så det den gangen) av språket fra den gamle norske nasjonalstaten, dvs. de norske dialektene, som hadde levd sitt liv i alle hundreår ute på bygdene, mer eller mindre upåvirket av det danske skriftspråket. Dette var en idé som fenga i ei tid da dyrkinga av den norske bonden nådde sitt historiske maksimum — aldri har vel den norske odelsbonden blitt idealisert til de grader som f.eks. i Mauritz Hansens novelle *Luren* fra 1819.

Det «gamle» norske språket levde altså fremdeles i talemålet ute på bygdene, men ikke som ett enhetlig språk, men som ei rekke til dels nokså forskjellige dialekter. Da Aasen skapte landsmålet i 1850-åra, baserte han ikke det på noen bestemt dialekt, men skapte en slags fellesnevner, som ideelt sett skulle ligge «midt mellom» alle dialekter, men i praksis kom det nok til å ligge nærmest dialektene på Vestlandet og i fjellbygdene sønnafjells, fordi målet her hadde fjerna seg minst fra gammelnorsken. Landsmålet bygde altså på dialektene, men var likevel ikke *identisk* med noen bestemt dialekt, det var sjølsagt ingen som snakka landsmål før Aasen skapte det — og det er heller ingen seinere som har vokst opp med landsmål eller nynorsk som sitt første morsmål. Alle som bruker nynorsk som skrift- eller talespråk — den siste gruppa er forresten veldig lita — har lært seg dette språket gjennom skoler eller studier. Landsmålet bygde altså ikke på noe bestemt talemål som eksisterte i forveien.

«Den dannede dagligtale»

Akkurat dette er det springende punktet der veiene skilles for Aasen og Knudsen. Det eksisterte nemlig også et talespråk i Norge på denne tida som ikke var knytta så klart til en bestemt landsdel som de forskjellige bygdemåla, nemlig den såkalte *dannede dagligtale*. Dette var det talemålet som den fåtallige, men innflytelsesrike norske overklassa hadde som sitt naturlige talemål. Dette var et talemål som på de aller fleste punkter lå ganske nær det danske skriftspråket. Det er da heller ingen tvil om at dette talespråket opprinnelig er oppstått som en slags norsk uttale av dansk skriftspråk. Dette er noe som må ha skjedd i løpet av 1700-tallet ved at medlemmene av den norske overklassa har begynt å «rette» talespråket sitt etter det danske skriftspråket.

I utgangspunktet var dette sjølsagt et like «kunstig» talespråk som talt landsmål eller nynorsk. Men med tid og stunder må det ha vært stadig flere innafor den norske overklassa som gikk over til å snakke slik i dagliglivet, og

etter hvert kom dette språket dermed tid å bli daglig-språket i visse familier. Barn som vokste opp i en familie der foreldrene eller i alle fall mora snakka slik, ville dermed kunne få dette talemålet som sitt naturlige morsmål, og det ble det da også etter hvert.

På Knudsens tid var den dannede dagligtale forlenget en realitet — den var det sjølsagte talespråket for alle som ville regnes som danna på hans tid. Dette er noe vi har lett for å gløkke i våre dager, da en kan snakke dialekt i nær sagt alle sammenhenger uten å bli regna for dum eller udanna. Slik var det ikke den gangen: At Knudsen ikke snakka holting som lærer på Katedralskolen i Kristiania, synes vel de fleste er rimelig. Men at Ivar Aasen også gikk rundt i den samme byen og snakka stivt norsk-dansk, er det kanskje ikke alle som vet, men slik er det: På denne tida var det kort og godt utenkelig at «lærde» folk skulle snakke annerledes.

Knudsen som taktiker og praktiker

Det er på denne bakgrunnen vi må se Knudsens taktiske linjevalg: Han visste at den dannede dagligtale eksister-te som et nokså fast etablert talemål hos den norske over-klasse. Han visste også at dette talemålet hadde stor pre-stisje i det norske samfunnet fordi det ble brukt av ei riktignok fåtallig, men uhyre innflytelsesrik gruppe. Han så det nok derfor som i utgangspunktet ganske håpløst å bekjempe denne språkforma, sjøl om han skulle ha ønska å gjøre det. Dessuten var Knudsen reformist både politisk og sosialt, og trudde ikke på noen språksosial omveltning. Han valgte derfor i stedet å arbeide for at den dannede dagligtalen skulle bli stadig *mindre* dansk og *mer* norsk. *Gradvishetens vej, ikke bråhastens vej* — det var slagor-det hans.

Reint praktisk hadde Knudsens linje den enorme forde-len framfor Aasens at han visste hvilket talemål skrifta skulle bygge på. Som nevnt var Knudsen ortofonist — han ville at skriftspråket så langt som mulig skulle avspeile uttalen. I teorien var Aasen også tilhenger av orto-foni, men for han var problemet hvilket talemål skrifta skulle avspeile, for dialektene er jo temmelig forskjelli-ge, og i praksis ble det nok derfor slett ikke ortofoni som kom til å bestemme Aasens språklige valg. Her hadde Knudsen det ulikt mye enklere i og med at han som sagt kunne basere seg på ett bestemt eksisterende talemål. Det-te poenget framhever han sterkt i boka *Hvem skal vinne?* fra 1886:

Jeg har før sagt at hvis hele almuen eller dog det overvejen-de flertal av den havde hat en så vidt ens og sams uttale, som de så kalte dannede på sin side har, så hær altså bare var to «Dialekter» eller to «forskjellige sprog» i det hele land, de «dannedes» eller bytalen og almuens, d.e. bygde- eller land-stalen, da tror jeg næsten jeg selv hadde hadde gåt med de norsk-norske.

I den siste setningen får vi altså Knudsens egne ord for at det først og fremst var dette taktiske og praktiske hen-synet som fikk Knudsen til å velge som han gjorde, for reint ideologisk hadde han og Aasen egentlig svært mye felles — det var først og fremst taktikken som skilte. Det-te poenget skal vi komme tilbake til seinere også.

Alt i 1850 — før Aasen lanserte landsmålet i 1853 — skreiv Knudsen bl.a. slik om sitt eget og Aasens målstrev:

Disse to Veje til et virkeligt norsk Sprog er forresten kun for-skjellige, hvad Udgangspunktet og den første Strekning an-gaar, siden løber de uidentivl sammen. Med andre Ord: Det ene Parti søger at skabe et norsk Sprog og en norsk Littera-tur paa én Gang, det andet udsondrer efterhaanden, Stykke for Stykke, det spesielt Danske af Fællessproget saa længe, til de fremmede Elementer i dette er fjernede og inden-landske optagne i Stedet.

(K. Knudsen: «Om Norskhed i vor Tale og Skrift»)

36 år seinere, i 1886, sammenligner han målstreverne i begge leirer med arbeiderne i St. Gotthardstunnelen i Sveits:

Efter å ha målstrævet længe og vel fra begge ender, den 'dan-ske' og den 'norske', vilde de hat for sig bare en tyn' mel-lemvæg, som var let å gjennembryte, så de møttes i sejer an-let til anlet.

(K. Knudsen: *Hvem skal vinne?*)

På bakgrunn av disse to sitatene synes jeg det må være so-lid dekning for å utrope Knudsen til Norges første sam-norskmann — i alle fall er det liten tvil om at den utvik-linga han her ser for seg, er den som seinere skulle få ei mer handfast utforming i den såkalte samnorskpolitikken, men den prosessen fikk aldri Knudsen oppleve.

Den dannede dagligtale kontra Høitidssproget

Ut fra det som er sagt til nå, kunne det kanskje fortone seg som om Knudsens arbeid var helt overflødig: Dersom *den dannede dagligtale* hadde så stor prestisje, måtte den vel kunne klare seg godt uten overlærer Knudsens støtte også? Igjen må vi huske på at tida var annerledes den gangen enn i dag. I vår tid er det tydelig at skriftspråket har mindre prestisje enn før og talespråket tilsvarende større. Dette henger igjen sammen med medieutviklinga: I dag er det *muntlige* massemedier som dominerer — TV og radio. Dette har gitt talespråket en plass i det offentlige livet som var ukjent før disse mediene kom. På Knudsens tid var massemedier ensbetydende med *skrift* — bøker og blader. Dette gjorde at den høyeste prestisjen på den tida var knytta til *skriftspråket* i mye sterkere grad enn i dag. Og skriftspråket på midten av 1800-tallet, det var frem-deles rein dansk. Ja, etter 1814 skreiv nordmennene rei-nere dansk enn de hadde gjort noen gang i unionstida, for-di den skriftlige morsmålsopplæringa ble bedre.

Med bedre beherskelse av skriftspråket kom også am-

bisjoner om å snakke mer i samsvar med skrifta, som den gangen gjaldt som den høyeste norm for «korrekt» språk. Ved sida av — eller rettere sagt *over* — den dannede dagligtale eksisterte det da også et annet talemål, det såkalte *Høitidssproget*. Dette var en nesten helt bokstavrett uttale av skriftspråket, med «bløde» konsonanter og det hele.

Disse to uttaleformene har Knudsen omtalt utførlig i boka *Den landsgyldige norske uttale* (1876), der tittelen inneholder den betegnelsen Knudsen helst brukte om det som ovenfor er kalt *den dannede dagligtale*. Her er noen små utdrag fra denne boka, der vi samtidig kan studere Knudsens egen språkform, bl.a. hans forkjærlighet for å finne avløserord for tyske eller latinske gloser, som han likevel ofte setter til i parentes, i tilfelle folk ikke skulle forstå avløserne:

To slags rettale i Norge

Det finnes imidlertid en mærkelig tvi-tale («Dobbelthet i Udtalen») hos den «dannede» klasse hos os, som forekommer i en stor mængde av våre ord, og som — på nogle småting nær — ikke har noget tilsvarende i den franske (eller engelske) landsgyldige uttale. Den dannede franskmann underlægger næmlig de ord, som han læser lydelig ut av en bok, den samme uttale, som han følger når han taler med folk, eller i det hele i omgangs-livet, og dette ær atter den samme, som han lar høre når han rejser sig i et lag eller ordskitende krins og hålder en fri muntlig målføring («Foredrag», Vortrag). Vår «dannede» klasse har derimot i mangfåldige tilfæller to uttaler, en til hverdagsbruk og en annen, som gør tjeneste, såsnart den talende træder så at sige ut av hverdags-livet, idet han gir sig til at læse højt av en bok eller hålder fri målføring. Den talende forestiller således på en måte to ulike personer, har så at sige to morsmål i munnen, som han skiftevis tar i bruk, — det ene, når han ær eller bare vil være sig selv, altså i omgangs-livet, det Andre, når en eller annen bok får tale igennem ham, eller han træder op med muntlig målføring, d.e. når han læser op noget av en bok, eller han selv så at sige er boken og altså tror at måtte «tale som en Bog.» [...]

Årsaken til denne vår tvi-tale, tvi-uttale

Hvor ær nu denne tvitale kommen fra? Og hvad er skilnaen mellem den ene utgave av ordenes lydelse og den andre? — Folk har længe ment, at skilnaen var den, at t.d. tabe, gripe var vakker uttale, siden den var optat i boken, tape, gripe derimot, som boken ikke vedkænte sig, men som de fant igen hos de «Raabarkede» og i det hele tat hos de «Udannede», hos almuen, var styg uttale. Videre at bøde, bide var vakkert, bøte, bite stygt, — båg, kråg, klåg (Bog, Krog, klog) vakkert, bok, krok, klok stygt, — gift, gyldig (uttalt efter bokstaven) vakkert, giift (dvs. jift), gjyldig stygt — kind, bekymret vakkert, kjind, bekjymret stygt [...] Dærfor har de da, når de skulde være fine og fæstlige, iført sig den vakre stas- eller søndags-uttalen (like som stasklæderne), men ellers tat til takke med den stygge, ret som de var redde for at slite for meget på den andre, den fagre og fine.

[...]

Kommer en imidlertid så langt («så vidt» so weit), at han våger [...] at tænke selv og blir fritænker i denne målvejen, da

vil det vist med tiden gå op for ham, at skilnaen mellem de to utgaver av uttalen ikke faller sammen med den mellem fagert og ufagert, men at bokens så kalte vakre ær 1) enten den danske, og den tilsvarende «stygge» da den landsgyldige norske, eller 2) ær den nu forældede, medens mot-uttalen ær den nyere, som har intat den ældres plas, eller 3) ær en like frem falsk, uhistorisk, som aldrig har været enten dansk eller norsk, i ældre eller nyere tider, men skylder retskrivningsdårer eller andre selvgjorte, ukaliede mål-bøtere sin tilværelse.

Som vi ser av disse sitatene, hadde han ikke mye til overs for det bokstavrette, dansk klingende «Høitidssproget» — det er først og fremst dét han vil ha bort, til fordel for det han kalte «den landsgyldige norske uttale», der både *landsgyldig* og *norsk* er sterkt positivt ladde ord for Knudsen. Aasens landsmål var riktignok *norsk*, men *landsgyldig* var det ikke etter Knudsens syn, for ingen brukte landsmål som sitt naturlige talemål, mens det talespråket Knudsen kjempa for, som nevnt var morsmålet for store deler av den innfødte overklassa.

Knudsen og teatret

Likevel var dagligtalen altså ikke godtatt i formelle sammenhenger — der dominerte fremdeles *Høitidssproget* midt på 1800-tallet. Ja, på scenen var det sågar rein dansk som rådde grunnen helt fram til 1850-åra, ettersom de norske teatrene gjerne holdt seg med danske skuespillere — norsk uttale var altfor «haard» og «raa», hette det.

Dette ble det ei forandring med fra begynnelsen av 1850-åra. Da starta nemlig *Den norske dramatiske Skole*, som seinere ble etterfulgt av *Kristiania Norske Theater*, og ved begge institusjonene var Knudsen språkkonsulent. En kan nok neppe si at det arbeidet han utførte her, var egna til å gjøre han spesielt populær hos sositeten i Kristiania. Han gikk nemlig inn for både harde konsonanter og norske ordformer som *sjø* og *skog* i stedet for *sø* og *skov* (uttalt *skåv*), og diverse annet som ble sett på som reine styggedommen i danna selskap den gangen. Mange år seinere skreiv den kjente kunsthistorikeren *Lorentz Dietrichson* (1834-1917) slik om Kristiania Norske Theater:

Møllergadens Skuespilleres sterkt fremtrædende østlandske Akcent, de dilettantiske Originalstykker, som opførtes der, og fremfor Alt de halsbrækkende Experimenter i Maal-stræv, hvormed dette Theater forlystede sig, navnlig i Retning af haarde Nøddeknækkerkonsonanter, vandt ikke vort høie Bifald. Denne hele Sprogbevægelse gjorde et tørt og fortørrende Indtryk og satte ofte det Dramatiske i Skygge af det Grammatiske. Publikum fandt, at det gik ikke i Theatret for at lære Grammatik; naar man befandt sig i Kunstens frie Luft, vilde man være hævet over Grammatikens Stuelærdom.

I 1857 ble Ibsen artistisk direktør ved teatret. At han og Knudsen muligens kan ha vært uenige om ett og annet i denne tida, kan vi ane ut fra en liten finnte Ibsen har lagt

inn i en replikk i *Kjærlighedens Komædie* (1862), der en av personene bl.a. sier følgende:

Hvis jeg som sprogets sultan maatte raade
en time kun, det silkesnoren fik
og skulde ud av verden uden naade
som b og d av Knudsens grammatik.

Vi skjønner at det må være Knudsens evige kamp mot de «bløde» konsonantene som her får seg et aldri så lite esel-spark. Ibsen — og forøvrig også Bjørnson — anerkjente imidlertid fullt ut Knudsens arbeid som banebrytende og av den største betydning for deres eget språksyn. Til 80-årsdagen sin i 1892 fikk Knudsen for eksempel et visittkort fra Ibsen med denne helsinga:

Kjære hr. overlærer Knudsen! Modtag herved min hjerteligste og ærbødige lykønskning i anledning af fødselsdagen og derhos en varm tak for den sproglige vækkelse, jeg i saa væsentlig mon skylder Deres ihærdige, utrættelige virksomhed.

Deres hengivne H. Ibsen.

Knudsens konkrete reformforslag

Knudsen nøyde seg ikke med snakke om forandringer i alminnelige vendinger, han kom også med ei rekke konkrete forslag til endringer i skriftspråket. Den mest omfattende lista la han fram i skriftet *Hvem skal vinne?* fra 1886, der han presenterte i alt 15 punkter, som mest berørte rettskrivinga, men til dels også uttalen og ordforrådet.

1. harde konsonanter (*pipe, bite, bake* for *pibe, bide, bage*)
2. *ll* og *nn* for «uhistorisk» *ld* og *nd* (*falle* og *finne* for *falde* og *finde*)
3. sløyfing av stum *d* og *t* foran *s* (*besk* og *pels* for *bedsk* og *pelts*)
4. sløyfing av *j* foran *e*, *æ* og *ø*, men med «norsk» uttale (*ske, kær* og *gøre* for *skje, kjær* og *gjøre*). Dette var et av forslaga fra det skandinaviske rettskrivingsmøtet i Stockholm, som vi har nevnt før; jf. skrivemåten *Gengangere*)
5. sløyfing av stum *e* i fortidsformer (*nådde, trodde* for *nåede, troede*)
6. *fødde, bredde* for *fødte, bredte*
7. sette inn *g* for *v* i ord som *gagn, hage, mage, korg* og *torg*, sette inn bortfalte *g*-er i ord som *duge* (for dansk *due*), men sløyfe «uhistoriske» *g*-er i *valg* — *velge, salg* — *selge*.
8. innføring av «kortformer» som *dra, be, ta, bli, far* og *mor* for *drage, bede, tage, blive, fader* og *moder*
9. fornorsking av ordformer som *bjørk, fjøl, glømme, gråte, hand, kald, mjøl, mjølk, maur, naken, rope, sakne, sjø, snø, såpe* (dansk *birk, fjel, glemme, græde, hånd, kold, mel, mælk, myre, nøgen, råbe, savne, sø, sne, sæbe*)
10. innføring av norske flertallsformer som *hester* og *hus* for *heste* og *huse*

11. sløyfing av *t* i uttalen av ord som *huset* og *sprunget* (i ord av den siste typen ville han også helst ha bort *t*-en i skrift: *sprunge*)
12. fjerning av tyske forstavelser og endinger som *an-, be-, bi-, er-, for-, ge- og -het, -aktig, -bar, -inne* og ei rekke andre. Men han er klar over at dette ikke kan skje over natta: Foreløpig fikk en være glad til «bare vi i alle fal' får minket deres tal». Her ser vi et utslag av purismen hans.

Disse punktene var de han regna som mest aktuelle. Dessuten hadde han tre mer radikale og fjerne mål:

13. innføring av diftongene *au, ej* og *øj*: *graut, bejn* og *øj* for *grød, ben* og *ø* (skrivemåten med *ej* og *øj* var en del av Stockholmsrettskrivinga, jf. pkt. 4 ovenfor)
14. innføring av *a* i bøyingsendelser, som flertall av substantiv (f.eks. *hestar*), i adjektiv (*kortare* — *kortast*) og i verb (*kastar, kasta*)
15. innføring av hunkjønn som bøyingsklasse; f.eks. *ei sol* — *sola* for *en sol* — *solen*

Når vi ser på disse forslaga ut fra vår tid, kan en ikke unngå å legge merke til at utviklinga ikke i ett og alt har gått slik Knudsen tenkte seg. Mange av de tolv første punktene hans er for lengst helt og fullt akseptert; det gjelder f.eks. 1—3, 5, 8 og 10, mens 4 aldri har blitt gjennomført i norsk. Ved de øvrige er det litt opp og ned — på pkt. 9 kan vi f.eks. merke oss at danske former som *græde* og *sø* er gått av bruk for lenge sia, mens f.eks. *glemme* og *melk* fremdeles må regnes som normalformene på bokmål — *glømme* og *mjølk* er radikale. Knudsens kamp mot tyske for- og etterstavelser (pkt. 12) har også satt lite spor etter seg i bokmålet.

Derimot kan vi konstatere at to av de «fjerne» måla hans, nemlig pkt. 13 og 15, er kommet atskillig nærmere i dagens bokmål. Mange ord som ikke hadde diftong på norsk-dansk, er helt normale med diftong i moderne bokmål, f.eks. *bein, sein, stein*; i andre tilfeller er sågar diftong det eneste tenkelige, f.eks. *staur, hei, øy*. Også hunkjønnformer på *-a* i bestemt form er helt normale i mange ord på bokmål i dag; f.eks. *boka, bygda, sola*; ja, former som *jenta* og *kua* er i praksis nærmest obligatoriske — etter den såkalte liberaliseringa i 1981 er det riktignok teoretisk lov å skrive både *jenten* og *kuen* på bokmål, men det er neppe særlig mange som benytter seg av den «friheten». Derimot har former som *hestar, kortare* og *kastar* aldri blitt foreslått på bokmål — dette er fremdeles reine nynorskformer.

Knud Knudsens målstrev i lys av oppvekst og miljø

Som overlærer ved Katedralskolen i Kristiania hørte Knudsen sjølsagt reint faktisk til den intellektuelle overklassa i landet. Likevel følte han seg nok aldri helt heime der — som Aasen forble han alltid en mer eller mindre fremmed fugl i byen.

At Aasen valgte å arbeide for bondemålet, mens Knudsen satsa på den dannede dagligtale, var for Knudsens del som vi har sett først og fremst praktisk og taktisk bestemt — dersom folkemålet hadde vært like enhetlig som det danna talemålet, «da tror jeg næsten jeg selv hadde gått med de norsk-norske», som han skreiv i 1886.

Hadde det så noe å bety for veiene de valgte at Aasen var sunnmøring, mens Knudsen var det vi i dag ville kalle sørrending? (Sjøl regna han seg forresten som vestlending — Sørlandet var ennå ikke «oppfunnet» på hans tid.) Det må sjølsagt bli gjetting, men etter mitt syn er det slett ikke usannsynlig. Det er jo nemlig et faktum at avstanden til det danna talemålet var mye større fra Aasens ørstamål enn fra Knudsens holtsmål. For en holting måtte derfor Aasens vestlandsprega landsmål nok også fortone seg som et nesten like fremmed språk som det danna talemålet, om enn på motsatt kant, om en så kan si — sørlandsmåla lå jo et sted mellom det gamle landsmålet og dansken. Dersom går ut fra deres opprinnelige barndomsdialekt, er det altså heller ikke så urimelig at Knudsen valgte reformveien, mens Aasen fant ut at ny-skaping var det eneste som monna.

Ellers er det ikke ofte Knudsen sier noe om sitt opprinnelige morsmål, men ett sted har jeg merka meg at han nevner holtsmålet spesielt, og det er i boka *Det norske målstrev* fra 1867. Han gir her en del prøver på hvor ulike former visse ord kan ha i de ymse bygdemål, og her nevner han diverse former fra Ivar Aasens ordbok, og så tilføyer han for egen regning: *desuten i Holt* ved en del av orda. Det gjelder bl.a. (i dansk oppslagsform og på Knudsens holtsmål) *allesteds* — *allestas*; *anderledes* — *ansles*; *andensteds* — *a'enstas*; *Barn/Børn* — *Baanj/Bonj*; *Badstue* — *Basstaue*; *bære* — *bære*. I de fleste eksemplene er holtsmålsforma den som ligger nærmest dansken av alle de bygdemåla som er nevnt, noe som jo ikke kan forundre — det er jo ikke tilfeldig at språket i den delen av Norge som ligger nærmest Danmark, også ligner mest på dansk.

Ett bestemt punkt i Knudsens målstrev kan virke litt forunderlig når en ser det i lys av oppvekst og bakgrunn, nemlig hans nærmest monomane kamp mot de «bløde» konsonantene. Disse kan jo umulig ha vært særlig fremmede for han som hadde vokst opp bare et par kilometer fra grensa til nabobygda Moland, der dialekten sikkert hadde «bløde» konsonanter da som nå. Går det an å ane en slags naboopposisjon hos Knudsen her? Kan han f.eks. ha opplevd å bli mobba for sitt «harde» holtsmål da han

kom til Arendal, og har han seinere følt behov for å «ta hevn» for dette? Så vidt jeg kjenner til, har han aldri fortalt noe som kan tyde på at så er tilfellet, og en slik antagelse kan derfor ikke bli stort annet enn rein spekulasjon.

I forbindelse med de «bløde» konsonantene er det forresten påfallende at han aldri reformerte skrivemåten av sitt eget navn — han skreiv seg aldri for *Knut Knutsen*, enda det jo unektelig hadde harmonert langt bedre med målstrevet hans for øvrig og dessuten hans egen praksis i andre ord. At dette var en inkonsekvens, var han forresten nok klar over sjøl, for da han første gangen skriver sitt eget navn i boka *Livsminner* og staver det *Knud Knudsen*, så utstyrrer han det med ei fotnote eller «vedtegnning», som han skriver sjøl, og den lyder slik:

Jeg staver navnet mit med «d» fræmdeles. Da jeg kom til å bli ænsset som opsætter (Forfatter), hadde jeg alt i mange år været æmbetsman og gat da ikke gjøre skifte.

(Livsminner s. 7)

Akkurat når det gjaldt sitt eget navn var han altså «erke-tradisjonalist», mens han derimot gjerne reformerte skrivemåten av «danske» stedsnavn og skreiv f.eks. Kråkerø og Tvejestrand for Kragerø og Tvedestrand.

Knud Knudsen og språket i dag

Hva ville så Knudsen ha sagt om norsken i dag? En del ting hadde han sikkert ikke vært særlig fornøyd med. Først og fremst trur jeg han hadde irritert seg over alle *fremmed-orda* — ikke bare de «gode, gamle» tysk-danske såkalte *an-be-het-else-orda*, som fremdeles stort sett lever i beste velgående, trass i Knudsens angrep og bekjempelse, men sannsynligvis i enda høyere grad den enorme invasjonen av gresk-latinsk og engelsk vokabular som infiltrerer majoriteten av trendy og relevante publikasjoner i våre dager. Her hadde han nok funnet lite å glede seg over, er jeg redd.

«Gradvisitetens vej» var den rette

Derimot trur jeg han hadde vært ganske fornøyd med de fleste andre utviklingstrekk. Riktignok har ikke arbeiderne i St. Gotthardstunnelen ennå møtt hverandre «i sejer anlet til anlet» — samnorsken ligger fremdeles et stykke inn i framtida — *hvor* langt, er det vel ingen som kan forutsi, men at avstanden mellom de to målformene våre i dag er uendelig mye mindre enn da Knudsen døde for hundre år sia, er det i alle fall ingen som vil nekte for.

Det er heller ingen som helst tvil om at Knudsen på lengre sikt var den som hadde best språkpolitisk gangsyn da han valgte å satse på den dannede dagligtale som basis for framtidsnorsken, framfor å tviholde på dansken eller å lage et helt nytt språk bygd på dialektene. Ved de forskjellige rettskrivingsreformene i vårt hundreår har det nemlig hver gang vist seg at alle forandringer som stem-

te over ens med det som til enhver tid gjaldt som danna talespråk, har hatt langt større sjanse for å slå gjennom enn forandringer som gikk på tvers av det danna talespråket. Riktignok har enkelte alltid motsatt seg heftig enhver forandring, men i det lange løp har det vist seg at det som folk ser på som gangbart og akseptabelt i talemålet, med tid og stunder også vil bli godtatt i skrift. Knudsen har med andre ord fått rett i at «gradvishetens, ikke bråhastens vej» var den rette. Dette er for øvrig også i full overensstemmelse med Riksmålsforbundets slagord om «fri sprogutvikling» — forandringer i skrift må alltid ha basis i «dannelsen talesprog». Riksmålsforbundet tar da også gjerne Knudsen til inntekt for sitt syn.

Var Knudsen en folkemålsfiende?

Akkurat dette er etter mitt syn heller tvilsomt. Riktignok passa han alltid på å understreke at reformene hans bygde på danna talespråk, og ikke på dialekt. Men dette var nok først og fremst taktikk hos Knudsen — han visste nemlig inderlig godt at det nytta lite å komme med «vulgærprog» på 1800-tallet — skulle en ha noen som helst sjanse til å få bort dansken, som hele tida var hans primære siktemål, så måtte det satses på et talespråk som hadde så høy prestisje at det kunne ta opp kampen med det etablerte skriftspråket.

Jeg stiller meg derfor skeptisk bl.a. til følgende passasje i den førnevnte kronikken om Knud Knudsen som Finn-Erik Vinje hadde i Aftenposten 3. mars i år:

Hvis Knudsen på sin nåværende observasjonspost følger med i etermediene, må vi tro at han rusker seg selv i ørene. Det dialektsvermeri og talemålsvirvar som huserer i NRK og andre kanaler for tiden, er ikke etter hans hode.

Vinjes «kunstgrep» her er noe de fleste av oss gjør seg skyldige i fra tid til anna — meg sjøl inkludert! — nemlig å påstå noe om hva en avdød person — og da sjølsagt fortrinnsvis en gammel autoritet — ville sagt og gjort dersom vedkommende hadde kunnet se og høre hva som skjer i dag. Det som vi da imidlertid lett kan komme til å overse, er at den sosiale og kulturelle situasjonen i fortida kan ha vært vesentlig forskjellig fra den vi har i dag, og at det derfor kan være temmelig problematisk å ta den avdøde autoriteten til inntekt for det ene eller andre standpunktet i dagens situasjon. Situasjonen minner for så vidt ikke så lite om den en har i visse teologiske debatter der motstanderne slår hverandre i hodet med bibelsitater. Sia Vinje i sin leder langt på vei har tatt Knudsen til inntekt for et tradisjonelt riksmålsstandpunkt, både i forhold til standardtalemålet og i forhold til skriftspråksnormen, så vil jeg nå prøve å påvise at han med minst like stor — og etter mitt syn langt større rett — kan tas til inntekt for det synet Språklig samling representerer.

Knudsen og skriftspråkutviklinga på 1900-tallet

Når vi skal vurdere Knudsens språkpolitiske plassering i samtida, er det viktig å være klar over at de han regna som sine hovedmotstandere ikke var Ivar Aasen og målrørsla — jamfør uttalelsene hans fra 1850, som vi også tidligere har sitert: «Disse to Veje til et virkeligt norsk Sprog er forresten kun forskjellige, hvad Udgangspunktet og den første Strekning angaar, siden løber de uidentivl sammen.» Nei, Knudsens hovedmotstandere både i 1850 og seinere var de som ville holde på den «reine» dansken, som P.A. Munch omkring midten av 1800-tallet eller fonetikeren Johan Storm når vi nærmer oss 1900. Denne fløyen var ennå mot slutten av 1800-tallet såpass mektig at det slett ikke var opplagt at Knudsens «dansk-norske målstrev» ville vinne fram. Det var derfor ikke rart at Knudsen av taktiske hensyn allierte seg med det han mente var den eneste språkform som hadde tyngde og prestisje nok til å ta kampen opp med dansken, nemlig overklassetalemålet.

Men etter rettskrivingsreforma i 1907 var det en gang for alle slutt på danskens hegemoni som skriftspråk her i landet. I alle rettskrivingsreformer etter den tid har «den dannede dagligtale» eller talt riksmål eller hva en nå vil kalle det representert det «danskeste» talemål det er aktuelt å normere skriftspråket etter her i landet. Sånn sett kan en si at Knudsens linje fikk fullt gjennomslag alt i 1907, for i denne reforma var det nettopp den dannede dagligtalen som var grunnlaget.

Men som vi så ovenfor, hadde Knudsen også håp om at det danna talemålet med tid og stunder skulle ta opp i seg flere norske drag, eller folkemålsformer, for å bruke det ordet. Og han var neppe fremmed for tanken om å la skriftspråket ligge litt foran det danna talemålet; i alle fall er hans eget skriftspråk i høy grad prega av en «norskhet» først og fremst i ordvalg, men til dels også i former, som det i alle fall ikke var dekning for i det samtidige talemålet. I lys av dette forekommer det meg langt fra opplagt at Knudsen ville hatt så mye imot f.eks. 1938-reformen, som sjølsagt til dels gikk langt ut over det danna talemålet. Vinje mener også at Knudsen var en dårlig stilist — ifølge Vinje «henfaller han fort vekk til det som for samtiden fortonet seg som rene smakløsheter», og dét kan nok Vinje ha rett i — i alle fall var det nok flere enn professor Johan Storm i samtida som likte svært dårlig «Knudse-Maalet (udtales Knussemåle)», som var Storms oppnavn på Knudsens språkform, slik Vinje siterer.

Knudsen og folkemålet

Enda mer tvilsomt forekommer det meg at Knudsen skulle hatt så forferdelig mye mot dialektbruk i ymse situasjoner. Som jeg har vist ovenfor, var Knudsens satsing på det danna talemålet strategisk og ikke ideologisk motivert. For så vidt trur jeg gjerne han hadde ønska hele det

*Til
ægyptekjenneren J. Lieblein
med høgagtelse
fra K.K.*

Norsk målvækst,

fra 1852 å regne.

Grænsestrid om dansk, dansknorsk og folkenorsk.

Av

K. Knudsen,
overlærer.

Pris 1 kr., hæftet.

Kristiania 1894.

▼

Trykt på forfatterens kostning i Dagbladets trykkeri.

Til utsalg ved „Cammermeyers Forlag“.

Her ser vi tittelsida på det siste verket Knudsen gav ut — året før han døde. I likhet med de fleste av Knudsens verk ser vi at også dette arbeidet er «trykt på forfatterens kostning». På dette eksemplaret, som finnes på Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo, ser vi igjen Knudsens håndskrift, men nå atskillig mer skjelvende og gammelmannsaktig enn i reiseminnene fra 1890. Det er en dedikasjon: Til ægyptkjenneren J. Lieblein med høgagtelse fra K.K. Mottakeren var altså egyptologen Jens Daniel Carolus Lieblein (1827-1911). Av tittelen ægyptkjenner i stedet for egyptolog ser vi at Knudsen holdt fast ved sine puristiske idealer like til det siste.

danna talemålet dit peppern gror — det har han ganske visst aldri sagt, men det Knudsen var opptatt av, var først og fremst at språket skulle være *norsk*, ikke at det på død og liv skulle være danna, men ettersom han ikke regna med at den danna klassa ville gi opp sitt naturlige talespråk, var det altså desto mer om å gjøre å få dette talemålet så «norsk» som mulig. Og dette har da også i stor grad skjedd. Den som ikke trur det, kan jo bare prøve å lese høyt et Ibsen-drama i original språkdrakt og høre etter åssen det låter — den som ikke hører at dette er et fullstendig antikvert språk i dag både når det gjelder sjølv ordformene og i uttrykksmåten, den er ihvertfall enda dårligere stilist enn Knud Knudsen var! Heller ikke i Riksmålsforbundet snakker de «ibsenisk» lenger...

Men enda viktigere er det nok at forholdet mellom «danna» og «udanna» talemål i dag er annerledes enn før. Med det sikter jeg bl.a. til det som Vinje tok opp i kronikken sin og mente Knudsen ville reagert på, nemlig dialektbruk i «offisielle» sammenhenger, som f.eks. i massemedia. Men jeg sikter også til den talemålsutviklinga som har vært omtalt flere ganger i dette bladet i det seinere, nemlig utjamninga av de lokale by- og bygdemåla til fordel for mer ensarta regionmål. Og disse regionmåla har riksmålsfolk såmenn ikke særlig grunn til å rope hurra for — her er det nemlig ikke så reint lite grums ifra folkedypet... Her østpå er det f.eks. ikke såkalt dannet østnorsk som brer seg, men tvertimot det jeg i en artikkel i dette bladet i 1988 en smule provokatorisk kalte *udanna* østnorsk. Dette innebærer i praksis f.eks. at en setning som *jenta mista boka i snøen* i dag vil være normalt talespråk for de aller fleste på Sørøstlandet, mens *piken mistet boken i sneen* for mange virker «fisefin». I foreldreaksjonens tid, på 1950-tallet, var nok vurderingene av disse to variantene litt annerledes f.eks. i Oslo vest og Bærum.

Talemålsutvikling av denne typen trur jeg Knudsen hadde helst spesielt velkommen, fordi den både gjør det danna — eller i hvert fall sosialt *akseptable* — talemålet «norskere», og fordi folkemålet dermed også blir mer «landsgyldig». Det ville Knudsen utvilsomt sett på som en fordel — han så nok liten vits i å bevare dialektene for deres egen skyld.

Knudsens syn på språkutvikling

Knudsen visste også inderlig godt — sikkert bedre enn de fleste i samtida — at språket er i stadig forandring. Han kjente også folks inngrodde konservatisme når det gjelder språklige forandringer. I boka *Den landsgyldige norske uttale* fra 1876 skriver han bl.a. slik om enkelte personers endeløse klaging og syting over at språket stadig blir verre og verre — det forekom nemlig også den gangen:

Årsaken til det meste av denne megen tale om, at målene forfaller og blir utskæmt ær imidlertid nok som oftest en falsk målestok for, hvad hær ær godt, og hvad galt, hvad vakkert,

og hvad stygt. Enhver vil nemlig gjerne hælde den morsmålets skikkelse, som netop hadde sin tid, da han våkste op og tilegnede sig det ved omgang eller skole, for den eneste rette og sanne, og tror derfor let, at enhver annen skikkelse, — de tidligere, men især den, som ær i færd med at komme, — ær en avvikelse fra det ene rette og det ene vakre, ær en uskik eller æn-og en uting. Han mener altså, at målet just i hans ungdom hadde sin gul-alder, og at ethvert skifte i denne dets gylne tilstand ær en overgang til en sølv-alder med påfølgende kobber- og jernalder.

I dette sitatet (som for øvrig også var gjengitt i nr. 2-94 av dette bladet) gjør Knudsen seg til talsmann for et syn på språkutvikling som skiller seg sterkt fra det som dominerer innafor riksmålsbevegelsen, nemlig at alle forandringer i det nedarva språket er av det vonde, i alle fall dersom det dreier seg om et såkalt kulturspråk. Et slikt syn kaller Knudsen altså «en falsk målestok for, hvad hær ær godt, og hvad galt, hvad vakkert, og hvad stygt». Nå sier han ikke rett ut hva han sjøl mener om det at språket forandrer seg, men sannsynligvis ville han avstå fra å felle noen kvalitativ dom i det hele tatt — han ville antagelig nøye seg med å konstatere at språket rett og slett blir annerledes. Dette er også det synet som hersker innafor språkvitenskapen i dag — språk er ikke gode eller dårlige, bare *forskjellige*. Dette kan være noe å tenke på for de som ustanselig skriver leserbrev til avisene og klager over «det generelle sproglige forfall».

Knudsens målstrev er ikke slutt!

Knudsen var ingen dialektromantiker. Han ville neppe ha sutra over at det gamle holtsmålet han prata da han gikk og stulla heime i Hesthagen ikke lenger er det samme. Han betrakta først og fremst språket som et kommunikasjonsmiddel, og altfor særprega dialekter så han nok derfor helst som en kommunikasjonsbarriere. Enda mindre grunn er det sjølsagt til å tru at han ville sørga over at grensene mellom danna og «udanna» talemål ikke lenger er like skarpe som før — han ville nok tvertimot ha fryda seg skikkelig over å se at mange av de «vulgære» formene han kjempa for, men kanskje ikke helt våga å tru på, i dag betraktes som helt greie og gangbare både i tale og skrift. Han ville med andre ord hatt mange grunner til å føle seg vel med språksituasjonen i dag — veldig mye av det han kjempa for, er i dag en sjølsagt del av vår virkelighet.

Likevel er ennå ikke målstrevet hans fullført: Arbeiderne i tunnelen har ennå ikke møtt hverandre «i sejer, anlet til anlet». Vi har fremdeles to skriftmål i Norge. Vi kunne trengt Knud Knudsens ukuelige vilje og pågangsmot i samnorskstrevet vårt den dag i dag.

Returadresse:

SPRÅKLIG SAMLING

Postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO

Ettersendes ikke ved varig adresseendring, men sendes tilbake med den nye adressa påført

Prinsippprogram for LSS

Vedtatt på landsmøtet 17. oktober 1993

Allment verdigrunnlag

Landslaget for språklig samling ser språkpolitikken først og fremst i sammenheng med arbeidet for ei demokratisk samfunnsutvikling. Vi vil arbeide for en språksituasjon som gjør det lettest mulig for folk å realisere seg sjøl og å delta i samfunnslivet.

Skriftspråket

- LSS vil arbeide for ei gjensidig tilnærming mellom bokmål og nynorsk med sikte på et framtidig fellesnorsk skriftspråk, som alle norsktalende kan kjenne seg hjemme i. Dette samnorske skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører videre den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.
- LSS vil arbeide for de formene i bokmål og nynorsk som ligger nærmest opp til de mest utbredte formene i norsk talemål. Ikke minst vil vi støtte de radikale bokmålsformene, som er de mest undertrykte skriftformene i det norske samfunnet i dag.
- LSS går inn for full likestilling mellom bokmål og nynorsk som et steg på veien fram mot språklig samling.
- LSS mener at det fortsatt skal være Staten som skal fastsette de offisielle skriftnormalene og at denne fastsettinga bare skal omfatte rettskriving og bøyning, ikke ordvalg og syntaks.

Talemålet

LSS mener at alle norske talemål er like gode og vil arbeide for at de skal kunne brukes fritt i alle sammenhenger. Derfor er vi imot organisert talemålsnormering.

Bildet av Knud Knudsen på framsida av bladet er tegna av lærer *Jonas Nicolai Prahm* i Sogndal 30. juli 1856, mens de var på fottur sammen. Denne reisekameraten omtaler Knudsen i reiseminnene fra denne sommeren som «den velkjænte lystfar Pram». For de som måtte lure på hva en *lystfar* er for noe, kan det opplyses at i den samme årgangen av reiseminnene «oversetter» han *Turistforeningen* som *Lystfar(er)laget*.